

10.2 ศาสนาพุทธ (Buddhism)

พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่เก่าแก่มากกว่า 2,500 ปี และมีผู้นับถือจำนวนมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก ผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ได้แก่ ไทย จีน ฮังกง ไต้หวัน เกาหลี ญี่ปุ่น ศรีลังกา พม่า เขมร ลาว ญวน มองโกลเลีย และยังมีกระจายอยู่ทั่วโลกในประเทศต่าง ๆ เช่น อินเดีย เนปาล สิงคโปร์ มาเลเซีย อินโดนีเซีย

พุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดียและเคยรุ่งเรืองสูงสุด ปัจจุบันชาวพุทธในอินเดียมีน้อย เพราะศาสนาพุทธได้เสื่อมไปจากสังคมอินเดีย ด้วยเหตุจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครอง และการเผยแพร่ของศาสนาอื่นในสมัยต่อมา ประกอบกับการแตกแยกและขาดความมั่นคงภายในของคณะสงฆ์ อย่างไรก็ตามขณะที่ศาสนาพุทธเสื่อมไปจากดินแดนที่กำเนิดนั้นศาสนาพุทธก็ได้ไปเจริญรุ่งเรืองในดินแดนต่าง ๆ ที่ศาสนาพุทธเข้าไปเผยแพร่ศาสนาไว้ก่อนแล้ว โดยเฉพาะในประเทศไทย ศาสนาพุทธยังคงอยู่มั่นคงอยู่กับชนชาติไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างไม่เสื่อมคลาย

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาอเทวนิยม คือไม่มีเทวดาเทพเจ้าเป็นสิ่งสูงสุด (แต่ก็มีได้ปฏิบัติในเรื่องเทพเจ้า เพียงแต่สอนว่าไม่ใช่ทางนำไปสู่การพ้นทุกข์) เป็นศาสนาแห่งการคิดหาเหตุผล มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งแล้วจึงเกิดผล ไม่สอนให้ศรัทธาเลื่อมใสอย่างงมงายในเรื่องใด และหลักธรรมคำสอนก็ไม่มีการขบขันกับโทษของปฏิบัติ แต่ให้ผู้นับถือเต็มใจปฏิบัติเองโดยอิสระเสรี

การรับนับถือศาสนาพุทธไม่มีการทำพิธีเข้าเป็นศาสนิกแต่อย่างใดทั้งสิ้น เพียงแต่ยอมรับนับถือสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ บิดามารดาและประพฤติตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา ชาวพุทธส่วนใหญ่จะทำบุญตักบาตร ฟังธรรมเป็นครั้งคราวแล้วแต่ความพร้อมและเกิดศรัทธา คิดอยากทำหรือบำเพ็ญกุศลเนื่องในโอกาสสำคัญ เช่น วันเกิด วันครบรอบ วันแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่

เปิดอาคารร้านค้า และวันสำคัญทางศาสนาและเทศกาลตามประเพณี อย่างไรก็ตามก็ไม่มีการบังคับ ไม่มีกฎเกณฑ์ให้ต้องทำทุกคน ทุกอย่างขึ้นอยู่กับความเต็มใจของแต่ละคน นับว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ให้อิสระเสรีแก่ผู้ศรัทธามากที่สุด และก็ยังคงมีผู้นับถือเป็นจำนวนมาก เป็นเวลานานหลายพันปี

คำว่า "พุทธ" แปลว่า "ผู้รู้" ผู้ตื่น ผู้สว่างแล้ว พุทธศาสนา คือคำสอนของผู้รู้อันพิสดารได้⁽¹⁾ ผู้นับถือพุทธศาสนา เรียกว่า "พุทธมามก" หรือ พุทธศาสนิกชน หรือชาวพุทธ

10.2.1 ศาสดาของศาสนาพุทธ

ศาสดาของศาสนาพุทธคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระนามเดิมว่า สิทธัตถะ หรือสิทธารถ เดิมทรงเป็นเจ้าชายแห่งราชวงศ์ศากยะ เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางศรีรมมาया ครองเมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (หรือสักกะชนบท ซึ่งในสมัยนั้นขึ้นต่อแคว้นโกศล) เจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติเมื่อวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6, 80 ปีก่อน พ.ศ. (และ 623 ปีก่อน ค.ศ.) เมื่อประสูติได้ 7 วัน พระมารดาก็สิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงมีพระนางปชาบดีโคตมีผู้เป็นนาคอยเลี้ยงดูแลต่อมา หลังจากประสูติได้ 5 วัน พระบิดาได้เรียกโหราต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงมาทำนายพระลักษณะและดวงพระชะตา ปุโรหิตและโหราจารย์ทั้งหลายต่างทำนายเหมือนกันเป็น 2 ประการว่า พระกุมารนี้มีลักษณะมหาบุรุษครบ 32 ประการต่อไปภายหน้าหากอยู่ในราชสมบัติจะได้เป็นจักรพรรดิแห่งโลก มีอาณาเขตจดมหาสมุทรทั้ง 4 เป็น จักรพรรดิมหाराชผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของโลก แต่ถาสุลระราชสมบัติออกบ่าเพ็ญพรตจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก มีผู้นับถือไปทั่วโลกตลอดกาล

1. เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ แพร่พิทยา 2524
หน้า 119.

แต่ในบรรดาโหราจารย์เหล่านั้น มีคาบสอยู่ท่านหนึ่งชื่อ ท่านกาลเทวะ (กาลเทวิล) ท่านได้ทำนายยืนยันแน่นอนเป็นประการเดียวว่าพระกุมารจะเป็นศาสดาเอกของโลกอย่างแน่นอน

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระบิดาจึงพยายามทุกทางที่จะเหนี่ยวรั้งพระโอรสให้อยู่ในราชสมบัติเพื่อเป็นมหาจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ พระบิดาทรงทำนุบำรุงบำเรอพระโอรสให้เสวยสุข มีรูโรยรา โดยสร้างประสาธ 3 หลัง ให้อยู่ เปลี่ยนไปตามฤดูกาล และให้คัดเลือกนางกำนัล ทหารมหาดเล็ก ที่ล้วนแต่หนุ่มสาว สวยงาม หน้าตารูปรางดี มาคอยปฏิบัติรับใช้

ในวัยเยาว์พระกุมารทรงศึกษาศิลปวิทยาตามโบราณราชประเพณีแบบกษัตริย์ ทรงมีความสามารถในการศึกษาเล่าเรียนวิชาการและสรรพอาวุธ

เมื่อพระชนมายุได้ 12 ชันษา ก็เข้าพิธีสวามายัญตามประเพณีของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า พิธีสวามายัญโศปวีตร เพื่อประกาศความเป็นศาสนิกชนผู้นับถือศาสนาพราหมณ์โดยสมบูรณ์ และได้ทรงศึกษาคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์และศิลปวิทยาการต่าง ๆ อันควรแก่กษัตริย์ในสำนักอาจารย์ที่ศำปาโมกข์ที่มีชื่อเสียงต่าง ๆ

เมื่ออายุได้ 16 ชันษา เจ้าชายสิทธัตถะทรงอภิเษกกับเจ้าหญิงยโสธราหรือพิมพา แห่งกรุงเทวทหะ ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน พระองค์ทรงมีชีวิตที่เกษมสำราญบรมสุขยิ่ง จนเมื่ออายุได้ 29 ชันษา พระองค์ทรงพบเห็น "เทพุตถัง 4" คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช เจ้าชายทรงเห็นสัจธรรมแห่งชีวิตของมนุษย์ว่าแม้จะเกิดมามีความสุข มีฐานะตระกูล เช่นไร ก็ไม่พ้นความแก่ ความเจ็บ และความตายไปได้ และหนทางที่จะค้นพบวิพัสสน์ทุกขัตถออกกาลนั้นก็คือการสลະชีวิตทางโลก ออกบำเพ็ญพรตเป็นนักบวช เพื่อค้นหาวิพัสสน์ทุกขนั้น

เจ้าชายตัดสินใจหนีออกจากพระราชวัง ออกบวชในคืนวันที่พระโอรสประสูติ เจ้าชายทรงกล่าวอุเทนะ "บวงเกิดแล้ว" พระโอรสจึงได้พระนามว่า "ราหุล" แปลว่า บ่วง และในคืนนั้นเองเจ้าชายก็สลະชีวิตความสุขทางโลกออกแสวงหาโมกษธรรมโดยการ

บำเพ็ญพรต

เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเข้าศึกษาการบำเพ็ญเพื่อหลุดพ้นจากสำนักอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในการบำเพ็ญสมาธิขณะแก่กล้า 2 ท่าน คือ ท่านอัสสาระ กาลามะ และ อุททกะ รามบุตร (หรืออาฬารคาบส และ อุททคาบส) เจ้าชายทรงศึกษาและบำเพ็ญสมาธิได้ระดับสูง หมกมุ่นมีปัญญาที่อาจารย์จะสั่งสอน แต่ยังไม่พบวิธีการพ้นทุกข์ จึงทรงลาจากสำนักอาจารย์ทั้งสอง ไปปฏิบัติบำเพ็ญในป่าเพียงลำพัง ในระหว่างนั้นมีผู้ศรัทธาพระองค์ขอเป็นสาวกอยู่ปฏิบัติรับใช้ เรียกว่า ปัญจวัคคีย์ 5 ซึ่งมีหัวหน้าชื่อ โกณฑัญญะ เจ้าชายทรงทรนทนบำเพ็ญพรตด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งพวกฤาษีโยคชนทำกัน แม้ทรนทนสักเท่าใดก็ไม่บรรลุทางพ้นทุกข์ จึงใคร่ครวญว่าทรงทรนทนนี้คงมีช่องทางที่ถูกต้อง เจ้าชายจึงทรงหันมาใช้ทางสายกลาง ไม่เคร่งครัดทรนทนเกินไปทำให้พวกปัญจวัคคีย์ทั้งหลายเสื่อมศรัทธาพากันหนีไป

ในคืนวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ซึ่งตรงกับวันประสูติ เจ้าชายทรงบำเพ็ญสมาธิอยู่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เจ้าชายสิทธัตถะก็ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะนั้นมีพระชนมายุได้ 35 ปี รวมเวลาปฏิบัติค้นหาทางพ้นทุกข์ 6 ปี

หลังจากทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงระลึกว่าจะเสด็จไปโปรดแก่อาจารย์ทั้งสองคือ อาฬารคาบสและอุททคาบส แต่ก็ทรงรู้ด้วยญาณว่าทั้งสองท่านได้ตายไปแล้ว จึงทรงเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ทั้ง 5

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาสำคัญแก่ปัญจวัคคีย์ เรียกชื่อว่า "ธรรมจักรกัปปวัตนสูตร" อันได้แก่ อริยสัจสี่ประการ ทรงแสดงปฐมเทศนานี้ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี หลังจบพระธรรมเทศนา ท่านโกณฑัญญะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรก และขอบวชเป็นพระสงฆ์สาวกเป็นท่านแรกในพระพุทธศาสนา ทำให้เกิด

พระรัตนตรัยครบทั้งสามคือ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนา เรียกว่า วันอาสาฬหบูชา ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ต่อจากนั้นท่านปัญญาวัคคีย์ทั้ง 5 ก็ออกเผยแพรธรรมะไปในที่ต่าง ๆ

พระพุทฺธเจ้าทรงประกาศศาสนาจนศาสนาพุทธที่ผู้เลื่อมใสศรัทธามากมายทุกชั้นวรรณะ มีผู้ขอบวชเป็นภิกษุในศาสนาจำนวนมากมาย พระพุทฺธเจ้าทรงสั่งสอนให้เลิกเชื่อถือสิ่งงมงายในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งคนในสมัยนั้นยึดถืออยู่ เช่นทรงปฏิเสธเรื่อง "พรหมลิขิต" แต่ทรงสอนเรื่อง "กรรมลิขิต" มนุษย์ทุกคนจะเกิดมาดี เลวสุขทุกข์อย่างไรอยู่ที่กรรมที่ได้เคยสั่งสมไว้ หากทำกรรมดีก็ย่อมได้ดี หากทำกรรมชั่วก็ย่อมได้ชั่ว มนุษย์จะเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏตลอดไปจนกว่าจะหลุดพ้นกิเลสและอวิชชา จึงจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นทุกข์ได้

พุทธเจ้าทรงประกาศศาสนาและอบรมสั่งสอนแก่ประชาชนทั่วไป พระองค์มิได้ประทับอยู่ที่ใดนานเกินไป พระองค์มักทรงเสด็จไปยังเมืองแคว้นต่าง ๆ และโปรดให้สาวกปฏิบัติเช่นกัน ชาวอินเดียทั้งหลายในสมัยนั้นต่างเรียกพระองค์ว่า พระสมณโคตม หรือ พระโคตม (พระพุทฺธองค์เกิดในตระกูลโคตรชื่อ โคตม หรือ โคตม) หรือพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง

ตลอดเวลาที่ทรงพระชนม์ชีพ พระพุทฺธองค์ทรงทำการสั่งสอนธรรมอย่างเต็มที่ตลอดวันทุกวัน จนเป็นกิจวัตรประจำวัน เรียกว่า พุทธกิจประจำวัน แบ่งออกเป็น 5 เวลาดังนี้

(1) เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาตรโปรดสรรพสัตว์ ทรงออกบิณฑบาตรไปตามบ้านมาตุคามต่าง ๆ หรือทรงเสด็จไปโปรดบุคคลที่ควรโปรดซึ่งได้กำหนดรู้ด้วยพระญาณ เมื่อทรงฉันภัตตาหารแล้วก็ทรงแสดงธรรมก่อนเที่ยง โดยจะทรงแสดงให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟัง

(2) เวลาเย็น ทรงเสด็จออกพระคันธกุฎี แสดงธรรมแก่ประชาชนซึ่งเสด็จกิจในการงานต่าง ๆ ของตน รับประทานอาหารแล้วอาบน้ำชำระกายแต่งตัวมาเฝ้าพระพุทธองค์กันเป็นประจำทุกวัน พระพุทธองค์เสด็จแสดงธรรมโปรดทุกวัน ณ ธรรมศาลา

(3) เวลาค่ำ ประมาณก่อนเที่ยงคืนหลังจากแสดงธรรมโปรดประชาชนแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุทั้งหลาย

(4) เวลาตีก ประมาณหลังเที่ยงคืน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมและตอบปัญหาธรรมโปรดเหล่าเทพทั้งหลาย ซึ่งจะพากันมาเฝ้าในเวลาหลังเที่ยงคืน

(5) เวลาจวนสว่าง พระพุทธองค์จะทรงตรวจโลกดูเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายว่า บุคคลใดควรแก่การเสด็จไปโปรดเพื่อให้บุคคลผู้ควรแก่การโปรดสัตว์เหล่านั้นได้มีโอกาสฟังธรรมและได้ดวงตาเห็นธรรมหรือได้สร้างกุศล ตามผลบุญที่ได้ทำมาแต่อดีตชาติ

พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนาแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนจนพระชนมายุได้ 80 ชันษา จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา ใต้ต้นสาละ ในวันที่เพ็ญขึ้น 15 ค่ำเดือน 6

ดังนั้น ชาวพุทธทั้งหลายจึงถือว่าวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปีเป็นวันสำคัญยิ่งทางศาสนา เพราะตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน จึงเรียกวันนี้ว่า "วันวิสาขบูชา" ชาวพุทธที่ศรัทธาทั้งหลายทั่วโลกต่างบำเพ็ญบุญกุศล รักษาศีล ฟังธรรม และเวียนเทียนในวันนั้นเพื่อเป็นพุทธบูชา

ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์มอยู่และหลังจากปรินิพพานใหม่ ๆ ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในชมพูทวีป มีผู้นับถือมากมายทุกชั้นทุกวรรณะ ทั้งยากดีมีจน พุทธศาสนาได้ปฏิบัติวัฒนธรรมความเชื่อของชาวอินเดียอย่างมาก ต่อมาประมาณ 200 ปี ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาอย่างมากและทรงทรมอบำรุงเผยแผ่พุทธศาสนาไปในดินแดนต่าง ๆ เป็นองค์อุปถัมภ์พระธรรมทูตสร้างถาวรวัตถุทางพุทธศาสนา

และสังคยานา พระไตรปิฎก ฯลฯ นับว่าเป็นยุคทองแห่งพุทธศาสนาอีกสมัยหนึ่ง

หลังจากสิ้นราชวงศ์พระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ศาสนาพุทธก็ถูกเบียดเบียนจากพวกนอกศาสนา และเกิดแตกแยกในขณะสังฆ์ ประกอบกับการเผยแพร่ศาสนาของศาสนาอื่นซึ่งใช้กำลังกองทัพ จึงทำให้พุทธศาสนาเสื่อมไปจากอินเดีย ปัจจุบันมีผู้นับถือศาสนาพุทธอยู่ไม่มากนัก

พุทธศาสนากลับไปเจริญรุ่งเรืองในดินแดนต่างๆ ทั่วไปในเอเชีย และฝั่งรากลึกมั่นคงในดินแดนเหล่านั้นนับพันปี จนถึงปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากการเห็นการณ์ไกลของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ทรงเผยแพร่ศาสนาพุทธอย่างจริงจังต่อเนื่องนั่นเอง

10.2.2 คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ในพุทธศาสนาได้รวบรวมบันทึกหลักธรรมคำสอนและวินัยต่าง ๆ ของพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ ประเภทหนึ่งเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ไตรปิฎก อีกประเภทหนึ่งเป็นคำสอนของพระอรหันตสาวกและปราชญ์อื่น ๆ ที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง เรียกว่า อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนาและอื่น ๆ

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์รวบรวมบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งกล่าวกันว่ามีมากมาย (เพราะพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนประชาชนนานถึง 45 ปี) ถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ และได้มีการทำสังคยานาชำระเพื่อความถูกต้องถึง 10 ครั้ง ในเวลา 2,500 กว่าปี

คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับเดิมเป็นภาษามาลีแปดเป็นภาษาไทย มี 45 เล่ม แบ่งออกเป็น 3 คัมภีร์ (หรือ 3 หมวด) คือ

-
- * พระไตรปิฎกแปลว่า คัมภีร์ 3 ตะกร้า หรือ 3 หมวด คือ "ไตร" แปลว่า "สาม" "ปิฎก" แปลว่า ตะกร้าหรือตำราก็ได้

1. วินัยปิฎก เป็นคัมภีร์ว่าด้วย วินัย คือ สำหรับให้ภิกษุ สามเณร ปฏิบัติ นอกจากนั้นก็กล่าวถึงศีล เบื้องต้น รวมทั้งกำหนดหลักการในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เรื่องการอุปสมบท และ การผูกพัทธสีมาและ ข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ มารยาทที่พึงงามของสงฆ์ เป็นต้น

(1) วินัยปิฎก มี 5 คัมภีร์ คือ 1 อาติกรรม มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า มหา (ภิกขุ) วิภังค์, 2 ปาจิตตีย์ มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าภิกขุวิภังค์, 3 มหาวรรค, 4 จุลวรรค และ 5 บริวาร นับเป็นธรรมชันธ์ (หมวดธรรม) ได้ 21,000 ธรรมชันธ์ พิมพ์เป็นเล่ม ตั้งแต่เล่มหนึ่งถึงเล่มแปด รวม 8 เล่ม

(2) พระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์พระสูตรว่าด้วยหลักธรรมคำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแก่ชนต่างชั้นต่างประเภท ในเวลาและโอกาสต่างกัน ทั้งในแง่ สัจธรรม คือความจริงของสิ่งต่าง ๆ ว่ามีสภาพอย่างไรและจริยธรรม คือข้อที่มนุษย์ควรปฏิบัติ เพื่อให้ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์ขึ้นจนถึงขั้นสมบูรณ์ที่สุด และดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

พระสุตตันตปิฎก มี 5 คัมภีร์	ชื่อเรียก	และจำนวนสูตรดังนี้
1. ทีฆนิกาย	มี	34 สูตร
2. มัชฌิมนิกาย	มี	152 สูตร
3. สังยุตตนิกาย	มี	7,762 สูตร
4. อังคุตตรนิกาย	มี	9,557 สูตร
5. ขุททกนิกาย	อันนี้ไม่แบ่งเป็นสูตร	แบ่งเป็นคัมภีร์มี 14 คัมภีร์

หมวดพระสูตร นับธรรมชันธ์ได้ 21,000 ธรรมชันธ์ (รวมทั้งพระสูตรแท้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเอง และบาลีซึ่งบรรดาพระสาวกกล่าวไว้ โดยได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า

ตั้งแต่เล่ม 9 ถึงเล่ม 33 รวม 25 เล่ม

(3) พระอภิธรรมปิฎก* เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงธรรมะระดับสูง หรือ ปริมัตตสังขที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เป็นการอธิบายหลักธรรมให้พิศดาร และเป็นระบบที่ลึกซึ้งละเอียดขึ้นไปหลายนัย เกี่ยวกับจิตสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิต รูปและลักษณะของรูปต่าง ๆ และพระนิพพานคือความดับทุกข์ บางท่านกล่าวว่า อภิธรรมเป็นปรัชญา และการวิเคราะห์เรื่องจิตและสภาวะของจิตอย่างละเอียดในระดับสูง

พระอภิธรรมปิฎก มี 7 คัมภีร์ (ตามปกติเรียกกันว่า พระธรรมเจ็ดคัมภีร์) มีชื่อดังนี้ 1 สังคีติ 2 วิภังค์ 3 ธาตุกถา 4 บุคคลบัญญัติ 5 กถาวัตถุ 6 ยมก 7 ปฏฐาน นับธรรมชั้นโต 42,000 ธรรมชั้นโต ตั้งแต่เล่ม 34 ถึงเล่ม 45 รวม 12 เล่ม รวมไตรปิฎกทั้ง 3 หมวด มี 17 คัมภีร์ รวมหมวดธรรมทั้งสิ้น มี 84,000 ธรรมชั้นโต

10.2.3 เป้าหมายสูงสุดของศาสนาพุทธ

เป้าหมายสูงสุดของศาสนาพุทธ คือการเข้าถึง "นิพพาน" นั่นคือการที่จิตวิญญาณของมนุษย์หลุดพ้นจากสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด โดยการขจัดขำระกิเลส ตัณหา อวิชชาต่าง ๆ ให้หมดไปโดยสิ้นเชิง ตามวิถีทางที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ว่าการเข้าถึงนิพพานนั้นต้องปฏิบัติได้และพิจารณาให้รู้เข้าใจโดยปัญญา ซึ่งได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามแนวทางของอริยสังขสี่ประการ อริยมรรค 8 ประการ และหลักปฏิบัติจสุมบพาท เป็นต้น

* อภิธรรมนั้นเชื่อกันว่าเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสในเวลานั้นไปเทศน์โปรดพุทธมารดา บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชาวพุทธจึงถือกันเป็นประเพณีมาจนกระทั่งบัดนี้ว่า ถ้าใครจะแทนคุณมารดาต้องสร้างหนังสือเทศน์ถวายว่าด้วยพระอภิธรรม ซึ่งเรียกกันว่า "พระธรรมเจ็ดคัมภีร์" (เสฐียร พันธรัชนี. ศาสนาโลก . หน้า 164)

การหลุดพ้น มีกล่าวในศาสนาอื่นเรียกว่า โมกษะ นิรวาณในพุทธศาสนา เรียกตามภาษาบาลีว่า นิพพาน ถือเป็นภาวะชั้นสูงสุดอันเป็นผลของการปฏิบัติธรรม

นิพพาน⁽¹⁾ แปลได้หลายอย่าง แปลว่า ธรรมชาติที่ดับ มีความหมายเหมือนหนึ่งแปลว่าไฟที่หมดเชื้อ แล้วก็ดับไปเอง อีกอย่างหนึ่ง แปลว่า ธรรมชาติที่ปราศจากเครื่องรังรัด มีความหมายว่าไม่มีกิเลสรังรัดอยู่ในภาวะนั้น ไม่ใช่เป็นการดับตัวเองของนิพพาน หรือไม่ใช่การรังรัดตัวเองของนิพพาน

อธิบายโดยนัยธรรมตา ให้มองเห็นนิพพานได้จากการดับกิเลสแต่ละอย่าง เช่น คนมักโกรธ ดับโกรธเสียได้ก็สบายใจ ผู้มักมากด้วยราคะ ดับราคะเสียได้ก็ไม่เดือดร้อนใจ ผู้ละเว้นความชั่วโดยการปฏิบัติตามศีล 5 ก็สามารถดับความรอนในใจลงได้ ตามลำดับแห่งการปฏิบัติ ขอนี้ฉันทิ การปฏิบัติธรรมชั้นสูงขึ้นไป ก็ย่อมดับทุกข์ได้มากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงขั้นสุดท้าย เป็นการดับทุกข์รอนในใจ หมตภิเลส หมตคัททา ดวงใจใสสะอาด สว่าง และสงบ ปราศจากเครื่องรังรัดอันใด เช่นเดียวกัน การดับทุกข์ที่แสดงเป็นลำดับนี้แล คือ อธิบายให้เห็นความดับในอรรถของนิพพาน สมคังพุทธโฆวาทที่ว่า

นิพพานํ ปรมํ ทนฺติ พุทฺธา

ผู้รู้ทั้งหลาย กล่าววานิพพานเป็นยอดเยี่ยม

นิพพานํ ปรมํ สุขํ

นิพพานเป็นสุขยอดเยี่ยม⁽¹⁾

กล่าวโดยสรุปว่า นิพพาน คือ สภาวะซึ่งเข้าถึงได้เมื่อจิตวิมูญหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา อวิชชา และอกุศลกรรมทั้งปวง ทำให้จิต วิมูญของผู้เข้าถึงพ้นจากสังสารวัฏแห่งการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นการหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างแท้จริง

1. เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาเปรียบเทียบ. อ่างแลว หน้า 154-155.

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงอธิบายไว้ว่านิพพานคืออะไร มีสภาพเป็นอย่างไร เพราะไม่สามารถใช้ภาษาที่มีข้อจำกัดของมนุษย์ มาอธิบายถึงสภาวะเหนือธรรมชาติ เหนือจิตของมนุษย์ธรรมดาได้

10.2.4 หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามีมากมายถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ แต่พอสรุปได้ว่า คำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้าแบ่งออกได้ 2 ระดับ คือระดับศีลธรรมและระดับปรมาัตถธรรม ทั้งหมดเป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระองค์ในอริยสัจ 4 คือการมองสภาพความจริงว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาและวิธีการทั้งปวงในมรรค 8

จากคำสอนเรื่องมรรค 8 ทำให้มีคำสอนในระดับศีลธรรมขึ้นมาอีกมากมาย เช่น คำสอนเรื่องเบญจศีล (ศีล 5) เบญจธรรม (ธัมมะ 5) พรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) และ ฯลฯ คำสอนในระดับศีลธรรมเหล่านี้เป็นการปูพื้นฐานให้กับจิตใจเพื่อก้าวไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูงคือมรรค 8 เพื่อความหลุดพ้นในที่สุด อย่างไรก็ตามคำสอนในมรรค 8 ได้ครอบคลุมคำสอนระดับศีลธรรมทั้งหมดแล้ว ด้วยเหตุนี้การปฏิบัติตนตามมรรค 8 จึงเท่ากับปฏิบัติตามคำสอนทั้งในระดับศีลธรรมและปรมาัตถธรรมรวมกัน เพราะในมรรค 8 ประกอบด้วย ศีล ปัญญา และสมาธิ รวมอยู่ด้วยแล้ว⁽¹⁾

หลักธรรมคำสอนที่สำคัญ คือ

- 1) อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
- 2) อริยสัจ 4
- 3) ปฏิจสงฺกมฺพาท
- 4) มรรค 8
- 5) นิพพาน

1. ธนุ แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. อ่างแลว หน้า 467-468.

จัดเป็นคำสอนระดับสูงในพระพุทธศาสนาและเป็นแนวความคิดใหม่ของสังคมนตรีในขณะนั้นแล้วแพร่ไปสู่ดินแดนนอกอนุทวีปอินเดียในเวลาต่อมา

คำสอนเรื่องอริยมรรค 8 เป็นคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะสอนให้ดับทุกข์ทั้งมวลตามสภาพความเป็นจริงในอริยสัจ 4 อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าอริยมรรค 8 จะเป็นคำสอนสำคัญ แต่พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงไว้ว่าการปฏิบัติตามมรรค 8 เป็นการปฏิบัติไม่ตั้งเกินไปและไม่หย่อนเกินไป แต่เป็นการเดินทางสายกลาง เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ดังนั้นมรรค 8 ซึ่งมี

- 1) สัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบ
- 2) สัมมาสังกัปปะ - คำริชอบ
- 3) สัมมา วาจา - วาจาชอบ
- 4) สัมมา กัมมันตะ - การงานชอบ
- 5) สัมมาอาชีวะ - เลี้ยงชีวิตชอบ
- 6) สัมมา วายามะ - ความเพียรชอบ
- 7) สัมมาสติ - ระลึกชอบ
- 8) สัมมาสมาธิ - ตั้งจิตมั่นชอบ

ก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา - ทางสายกลาง - ในการดับกิเลส ดับทุกข์ หลุดพ้นจากสังสารวัฏ เข้าถึงนิพพานไม่กลับมาก่อเกิดใหม่ทุกข์อีก

องค์ประกอบทั้ง 8 ของมรรค เมื่อย่อลงจะเป็น ไตรสิกขา คือเป็น ปัญญา ศีล และสมาธิ การยอมมรรค 8 เป็นไตรสิกขาย่อลงได้ดังนี้

- 1) สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ คือปัญญา
- 2) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ คือ ศีล
- 3) สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ คือ สมาธิ

ไตรสิกขาซึ่งคือ ศีล ปัญญา สมาธิ จึงเกิดขึ้นมาได้จากการปฏิบัติตามมรรค 8 ด้วยเหตุนี้ การบรรลุผลนิพพาน จึงมี ศีล ปัญญา และสมาธิ เป็นองค์ประกอบซึ่งมีอยู่แล้วในมรรค 8

ในภาคปฏิบัติตามสายกลาง หรือปฏิบัติตนตามมรรค 8 เพื่อบรรลุถึงนิพพานนั้นต้องปฏิบัติในองค์ประกอบทั้ง 8 ของมรรคเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติโดยสอดคล้องกันและพร้อมเพรียงกันกล่าวคือ เมื่อ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) พิจารณาเห็นความจริงในอริยสัจ 4 แล้ว สัมมาทิฐิ (คำริชอบ) ก็ต้องคำริเห็นด้วยกับสัมมาทิฐิแล้ว สัมมาวาจา (วาจาชอบ) ก็ไม่พูดชั่ว สัมมาภังคะ (ปฏิบัติชอบ) ก็ต้องปฏิบัติชอบ สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพดีชอบ) ก็ต้องประกอบอาชีพสุจริตชอบ สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) ก็ต้องมีความเพียรชอบ สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ก็ต้องระลึกชอบและ สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ก็ต้องตั้งมั่นชอบ เมื่อปฏิบัติสอดคล้องกันทั้ง 8 องค์ประกอบของมรรคเช่นนี้แล้ว จึงจะเห็นสภาพความจริงในอริยสัจ 4 แล้วพ้นทุกข์ถึงนิพพานในที่ที่สุด

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ขอสรุปรวมได้เป็น 3 ชั้น อันเหมาะสมแก่ฐานะและระดับจิตของแต่ละบุคคล และเกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ สรุปได้เป็น 3 ชั้น คือ ประโยชน์ขั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูงสุด ดังนี้

ประโยชน์ขั้นต้น คือ พหุภุชฌมมิกัตถประโยชน์ ได้แก่ประโยชน์เกิดจากปฏิบัติธรรมที่พึงได้รับในโลกนี้ มีอยู่ 4 อย่าง คือ

1) ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร เรียกว่า อุฏฐานสัมปทา ได้แก่ การขยันก่อสร้างตัว หมั่นศึกษาเล่าเรียน หมั่นแสวงหาทรัพย์สมบัติในทางที่ชอบ หมั่นประกอบกิจการที่เป็นประโยชน์

2) ถึงพร้อมด้วยการรักษา เรียกว่า อารักขสัมปทา ได้แก่การป้องกันทรัพย์สมบัติ และวิทยาการความรู้ที่ได้มาและมีอยู่ มิให้เสื่อมไป นำวิทยาและทรัพย์สมบัตินั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ รักษาวิทยาและทรัพย์ที่หามาได้ มิให้เสื่อมประโยชน์ และให้รักษาการงานซึ่งทำดีอยู่แล้วมิให้เสื่อมไป

- 3) คบเพื่อนดี เรียกว่า กลียานเมตตา คือ ห้ามมิให้คบคนชั่วเป็นมิตร
- 4) ให้เป็นผู้รู้จักเลี้ยงชีพ เรียกว่า สมชีวิตา คือ ให้จับจ่ายใช้สอยให้สมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก และไม่ให้ผิดเคืองเกินไปนัก

ประโยชน์ชั้นกลาง คือ สัมปรายกัตตาประโยชน์ ได้แก่ ประโยชน์ที่จะได้รับในโลกหน้า มีอยู่ 5 อย่าง

- 1) ให้ถึงพร้อมด้วยความเชื่อ สัทธาสัมปทา ได้แก่ มีความเชื่อในพระศาสนา เป็นความเชื่ออันยุติด้วยเหตุผล เชื่อด้วยความชอบธรรม ไม่ให้เชื่องมงาย ไม่ให้เป็นคนไร้ศาสนา ให้ศาสนาเป็นเครื่องตัดความประพฤติ
- 2) ให้ถึงพร้อมด้วยความประพฤติ เรียกว่า สีลสัมปทา คือ ให้ประพฤติทั้ง กาย วาจา และใจ ประพฤติอย่างใดอย่าให้มีโทษ อย่างต่ำที่สุดให้ตั้งอยู่ในศีล 5
- 3) ให้ถึงพร้อมด้วยการสละ เรียกว่า จาคสัมปทา คือ ให้มีอภัยอาศัยแผ่เพื่อเจือจาน ไม่เป็นคนใจแคบ เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น
- 4) ให้ถึงพร้อมด้วยความรู้ในสิ่งที่ควรรู้ เรียกว่า ปัญญาสัมปทา คือ ให้รู้จักคติของธรรมดา เช่น รู้จักความทุกข์ ความสุข เหตุของความสุข และความสุข เป็นต้น

ประโยชน์ชั้นสูงสุด คือ ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์ชั้นนี้หมายถึง นิพพาน ผู้บำเพ็ญเพียรจะต้องปฏิบัติตนตามธรรมชั้นสูงสุด เป็นลำดับไป เริ่มตั้งแต่การปฏิบัติตนจากขั้นต่ำ คือ มีศีล สูงขึ้นไป มีสมาธิแล้ว มีปัญญา เรียกว่า ปฏิบัติตนให้มี ไตรสิกขา ท่านเปรียบไว้ว่า ศีลสมาธิ ปัญญา ที่อบรมได้เต็มที่ จักสัมพันธ์กันประดุจ เชือก 3 เกลียว เอามือจับเข้าที่ใด ย่อมกระทบไปทั้งสามเกลียว จักอำนวยการผล ดับกิเลส ทุกข์ได้⁽¹⁾

1. เสฐียร พันธงศรี. ศาสนาเปรียบเทียบ. อ่างแลว หน้า 156-158.

10.2.5 นิกายในพุทธศาสนา

พุทธศาสนา หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วจึงเกิดการแตกแยกในคณะสงฆ์ มีความไม่ลงรอยกันในเรื่องพระธรรมวินัย และอุดมการณ์ในแนวทางปฏิบัติ แบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายใหญ่ ๆ หรือแบ่งเป็น 2 นิกาย ที่สำคัญคือ นิกายหินยาน และมหายาน

10.2.5.1 นิกายหินยาน (แปลว่า ยานเล็ก คือหลุดพ้นไปคนเดียว) หรือเถรวาท ซึ่งมีเรียกกันหลายชื่อ ได้แก่ สāvากยาน อรหัตตยาน วิชชาวัติน เป็นต้น นิกายหินยานยึดมั่นแน่นแฟ้นในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระวินัย หินยานมีผู้นับถือแพร่หลายในฝ่ายใต้ ได้แก่ ประเทศลังกา ไทย มอญ พม่า ลาว เขมร เป็นต้น

10.2.5.2 นิกายมหายาน (แปลว่า ยานใหญ่ คือ พาสรรพสัตว์หลุดพ้นไปด้วยกัน) ได้แก่ มหาสังฆิกะ เอกยาน อนุดรยาน พุทธยาน โพธิสัตว์ยาน นิกายมีการปรับปรุงคำสอนและพระวินัยให้เหมาะกับบุคคลและสภาพแวดล้อม นิกายนี้มีผู้นับถือแพร่หลายในฝ่ายเหนือ ได้แก่ ประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ญี่ปุ่น และทิเบต เป็นต้น

ข้อแตกต่างที่สำคัญของนิกายหินยานและมหายาน พอสรุปได้ดังนี้

ฝ่ายหินยานหรือเถรวาท

1. มุ่งปฏิบัติอันไปสู่ทางแห่งการหลุดพ้น เป็น พระอรหันต์ หมกพันทุกข์ ไปเพื่อตนเองก่อน เมื่อสำเร็จแล้ว จึงโปรดสัตว์ช่วยผู้อื่นต่อไป และมีอุดมการณ์ในการหลุดพ้นโดยให้แสงสว่างด้วยตนเอง
2. ยึดมั่นคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่เปลี่ยนแปลงและเคร่งครัดในพระธรรมวินัย และศีล 227 ข้อ
3. ปฏิเสธลัทธิตรีกาย (ธรรมกาย, นิรมานกาย และสัมมโภคกาย) ของพระพุทธเจ้า
4. ไม่รับพุทธภาวะที่มีอยู่สรรพสัตว์

5. บุคคลจะสำเร็จอรหัตตผลได้ด้วยตัวเองทางเดียว โดยการปฏิบัติอริยมรรค 8 ของพระพุทธเจ้า

ฝ่ายมหายาน

1. มุ่งปฏิบัติตามทางแห่งโพธิสัตว์ ยังไม่ปรารถนาจะหลุดพ้นไปคนเดียวจนกว่าจะช่วยสรรพสัตว์อื่นให้หมดทุกข์ ข้ามพหุทะเลแห่งสังสารวัฏไปด้วยกัน ด้วยความเมตตา กรุณา แก่เพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีความเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ ดังนั้นการเข้าถึงพระสัมมาสัมโพธิญาณจะต้องสามารถชนสัตว์ทั้งหลายข้ามฝั่งไปด้วย มิใช่เอาแต่ตัวรอดคนเดียว
 2. เน้นเรื่องการรักษากฎปฏิบัติให้เข้าถึงธรรมโดยการบำเพ็ญเพียรทางใจมากกว่าจะเน้นเคร่งครัดในพระวินัย (แต่เพิ่มวินัยของโพธิสัตว์)
 3. มีความเชื่อในลัทธิตรีกาย ว่าพระพุทธเจ้ามี 3 พระกาย
 4. ยืนยันพุทธภาวะว่ามีอยู่ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย
 5. บุคคลจะตรัสรู้ (หลุดพ้น) ด้วย
 - ก. โดยการศึกษาจากคัมภีร์ (ปริยัติ)
 - ข. โดยการบำเพ็ญทางใจ (ปฏิบัติ)
 - ค. โดยศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า
- อีกอรรถหนึ่ง
- ก. โดยปฏิบัติตามอภิวรรค (แบบเถรวาท)
 - ข. โดยหลักฌาน (นิกายเซน)
 - ค. โดยหลักตันตรยาน
 - จ. โดยหลักภักดีต่อพระอมิตายพุทธเจ้า

จากนิกายใหญ่ 2 นิกายนี้ ยังแยกย่อยออกเป็นนิกายเล็กต่าง ๆ อีก เช่น นิกายหินยาน หรือเถรวาท มีแตกออกเป็นธรรมยุตินิกาย นิกายลังกาวงศ์ ฯลฯ ส่วนนิกายมหายาน มีแตกออกเป็น นิกายเซน และนิกายสุซาวติ เป็นต้น

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท นิกายลังกาวงศ์ มีแพร่หลายนับถือในประเทศลังกา และแพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทยในสมัยอาณาจักรสุโขทัย และมีอิทธิพลต่อพุทธศาสนาในประเทศไทยมาโดยตลอด ส่วนนิกายธรรมยุติ มีนับถือในชนชาติมอญ ซึ่งแต่เดิมตั้งบ้านเมืองเป็นอาณาจักรทวารวดีที่รุ่งเรือง และธรรมยุตินิกายแพร่หลายเข้ามาสู่เมืองไทยโดยพระเจ้าอโศกมอญที่อพยพมาอยู่เมืองไทยเพราะถูกพม่ารุกรานบ้านเมือง นิกายธรรมยุติเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยปลายรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ทรงเลื่อมใสศรัทธาธรรมยุตินิกายมาก

นิกายมหายานมีความเชื่อเรื่องภพภูมิของพระโพธิสัตว์ มีความนับถือศรัทธาในพระโพธิสัตว์ และเจริญรุ่งเรืองมีผู้นับถือแพร่หลายและมีวัตรปฏิบัติปรับปรุงไปตามสภาพแวดล้อม เช่น มหายานในจีนต่างไปจากในทิเบต เกาหลีและญี่ปุ่น เป็นต้น นิกายมหายานเผยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนฝ่ายเหนือที่ประเทศจีนเป็นแห่งแรก

พุทธศาสนามหายาน เผยแพร่เข้าสู่แผ่นดินจีน โดยเส้นทางเดินเรือ ซึ่งใช้ค้าขายติดกัน ชาวจีนและนักเดินเรือ เรียกว่า "เส้นทางสายไหม" เพราะเป็นเส้นทางที่จีนส่งไปเป็นสินค้าออกไปขายยังดินแดนต่างๆ ทั่วโลก ในสมัยโบราณการเลี้ยงยังไม่มีการแพร่หลายในดินแดนต่าง ๆ ชาวจีนเป็นชาติที่เลี้ยงไหมเก่งและยึดเป็นอาชีพ ผลิดไหมเป็นสินค้าออกและใช้ไหมซื้อสินค้าแทนเงินได้

พระในพุทธศาสนามหายานจากอินเดีย ได้เดินทางมาเผยแพร่นิกายยังดินแดนจีน พร้อมกับการเดินเรือในเส้นทางสายไหมนี้ และในทำนองเดียวกับพระสงฆ์จีนที่ใช้เส้นทาง

เดียวกันนั้นเดินทางไปอินเดีย เพื่อศึกษาธรรมะและแสงทวาระสูตรหรือคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา ซึ่งต่อมาเส้นทางนี้จึงได้ชื่อใหม่ว่า "เส้นทางสายไหม และคัมภีร์พระสูตร เหตุการณ์แสงทวาระสูตรของพระเจ้าจันที่มีชื่อเสียง และเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา คือ เรื่อง พระปาเซียน (ปาเซียน) หรือพระถังซำจั๋ง พร้อมด้วยลูกศิษย์ เดินทางมาแสวงหาพระสูตรตามคำสั่งของฮ่องเต้ ทำให้ชาวจีนได้ศึกษาพระธรรมคำสอนที่สำคัญของศาสนาพุทธ และทำให้พุทธศาสนamahayanมีความเจริญ มีผู้นับถือศรัทธามาก

นิกายมหายานในจีน นับถือศรัทธาพระโพธิสัตว์เด่นกว่าพระพุทธรูปเจ้า โดยเรียกชื่อพระโพธิสัตว์ว่า พระอวโลกิเตศวร มหาโพธิสัตว์ "อวโลกิเตศวร" หมายถึงพระผู้เป็นใหญ่ที่เราเห็น พระเจ้าที่เราเห็นและปรากฏให้เห็นได้ทุกหนทุกแห่ง ชาวพุทธมหายานเคารพนับถือศรัทธาเลื่อมใสในองค์พระโพธิสัตว์อย่างสูงว่าเป็นผู้ประคบด้วยพระมหากรุณา เมตตา แก่สรรพสัตว์ หากผู้ใดทอมนพรหมนามพระองค์ ก็จะสมประสงค์ทุกประการ พระอวโลกิเตศวรทรงเป็นพระมหาโพธิสัตว์กษุณุมารมีในพระอมิตาภพุทธเจ้า พระอวโลกิเตศวร ทรงมีปาง 6 ปาง แต่ละปางจะลงมาช่วยสรรพสัตว์ผู้ทุกข์ยากในโลกด้วยมหาเมตตา กรุณา อย่างมาก ล้นไม่เหือดหาย ดุจน้ำในมหาสมุทร ปางที่สำคัญที่ชาวพุทธมหายานนับถือมากที่สุดคือปางที่เป็นพระกวนอิม "กวนอิม" แปลว่า "ผู้ไต่ยนเสียง" หมายถึง ผู้ไต่ยนเสียงสวดอ่อนวอนจากสัตว์โลก พระกวนอิมเป็นพระเจ้าแห่งความเมตตา ชาวจีนเชื่อว่าเมื่อมีความทุกข์จึงสวดอ่อนวอนพระกวนอิมลงโปรดช่วย หรือหญิงใดอยากได้บุตรชายจึงหมั่นบูชาพระกวนอิมด้วยความศรัทธาอย่างแท้จริงไม่นานจะสมหวัง

พุทธศาสนาในทิเบต มีองค์ดาไล ลามะ เป็นประมุขของศาสนจักรและอาณาจักรในเวลาเดียวกัน ชาวพุทธมหายานในทิเบตเชื่อมั่นว่าองค์ดาไล ลามะ เป็นพระโพธิสัตว์ลงมาเกิดในร่างมนุษย์เพื่อโปรดสรรพสัตว์ เมื่อองค์ดาไล ลามะ สิ้นชีวิต ดวงจิตวิญญาณจะ

กลับมาเกิดในร่างใหม่และสาวกก็จะติดตามไปจนได้พบเด็กที่เป็นร่างใหม่ขององค์คาไล ลามะ
แล้วนำมาเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนให้การศึกษาพระพุทธศาสนาหายานจนแตกฉาน แล้วให้ดำรง
ตำแหน่ง คาไล ลามะ องค์ต่อไป วนเวียนอยู่เช่นนี้ตลอดมา

นิกายเซน หรือ เซ็น (Zen)

ในศตวรรษที่ 6 พระอินเดียนหนึ่งชื่อ โพธิธรรมา ได้เดินทางตามเส้นทางสายไหม
มาเผยแพร่ศาสนาในแผ่นดินจีน พระโพธิธรรมาได้มาอยู่ที่วัดเซ้าหลิน ใกล้เมืองโลฮยาง
(ลี้หยาง) ท่านได้ใช้เวลาถึง 9 ปี ในการนั่งวิปัสณาทำสมาธินั่งนิ่ง ๆ มองผาผนังที่ว่าง
เปล่า ท่านได้บรรลุธรรมชั้นสูงและเข้าใจซึ่งถึงเรื่องสูญญัตตา ความว่าง ความสงบแห่งสมาธิ
จิตทำให้เกิดปัญญาว่างเห็นธรรม หลังจากนั้นท่านก็ได้ประกาศนิกายใหม่เรียกว่านิกายเซน
(Shen) ซึ่งยึดหลักการทำสมาธิวิปัสณาให้จิตว่าง สงบ และเกิดปัญญาสว่างเห็นธรรม นิกาย
นี้มีความเชื่อว่ามีมนุษย์ทุกคนมีความเป็น "พุทธ" อยู่แล้วทุกคน แต่ยังไม่ถึง คนไม่พบ เหมือน
ตั้งกระจกเงาที่ขุ่นฝ้ามัว บดบังมองไม่เห็นชัดแต่เมื่อปัดฝุ่นเช็ดดูให้ใสสะอาดใส ก็จะช่วยส่องอะไร
เห็นได้ชัดเจน เปรียบเช่นจิตที่ยังมีกิเลส ตัณหา อวิชชา เข้าครอบงำ ย่อมมองไม่เห็นธรรม
หากทำสมาธิวิปัสณาชำระล้างจิตใจให้ใสสะอาด ปราศจากกิเลส อวิชชาทั้งหลายก็ย่อมเข้าใจ
และเกิดปัญญาเห็นธรรมะได้ นิพพานคือการระลึกถึงข้อเท็จจริงนี้ที่ถูกซ่อนเร้นอยู่ภายใต้สิ่งลล
ลวงทางกายภาพและจิตใจ

พระโพธิธรรมายังได้นำวิธีการฝึกจิตทำสมาธินี้ไปดัดแปลงเป็นการฝึกวิทยายุทธกำลัง
ภายในของจีน ท่านเป็นผู้ให้กำเนิดวิทยายุทธที่ใช้กำลังภายในในการต่อสู้ด้วยมือเปล่า เรียก
ว่า "กังฟู" การฝึกกังฟูจะช่วยให้ร่างกายและจิตใจแข็งแรงสมบูรณ์ มีผลกำลังเข้มแข็งเกิน
กว่าธรรมดา และนี่เองเป็นเหตุที่พระมหายานในจีนจึงนิยมฝึกวิทยายุทธกำลังภายในสืบต่อมา

พุทธศาสนาเถรวาทและนิกายเซน เป็นที่แพร่หลายนับถือในหมู่ชนผู้รู้หนังสือจีน เกิดมีคัมภีร์ต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ต่อมาได้ขยายเผยแพร่เข้าไปสู่ดินแดนญี่ปุ่นพร้อมกับวัฒนธรรมจีน ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12 พุทธศาสนาเถรวาทในญี่ปุ่นได้ถูกปรับปรุงให้เข้าใจง่ายเหมาะสมกับคนญี่ปุ่น และสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะนิกายเซน ชาวญี่ปุ่นนับถือมากเหมาะกับชาวญี่ปุ่นที่มีนิสัยรักธรรมชาติและความสงบของสภาพแวดล้อมชาวญี่ปุ่นเรียก นิกายนี้ใหม่ว่า "นิกายเซ็น" (Zen)

นอกจากนิกายเซ็นแล้วก็ยังมีพุทธศาสนาเถรวาท นิกายอื่น ๆ ที่มีชาวญี่ปุ่นนับถืออีกเช่น นิกายสุซาวะตี

พุทธศาสนาเถรวาท นิกายเซ็นในญี่ปุ่นได้ปรับปรุงและประสานเข้ากันได้กับลัทธิความเชื่อดั้งเดิมของชาวญี่ปุ่น คือลัทธิศาสนาชินโต นอกจากนี้นิกายเซ็นยังช่วยส่งเสริมแนวความคิดทางปรัชญาและวัฒนธรรมอันดีงามซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวญี่ปุ่นตลอดมาอีกด้วย

นิกายเซ็น เชื่อในภาวะแห่งการเป็นพุทธะของสรรพสัตว์ว่าทุกชีวิตมีธรรมชาติพื้นฐานเป็นพุทธะทั้งหมดทั้งสิ้น พุทธะภาวะนี้ปกแผ่ไปทั่วสากลจักรวาล เพราะสัตว์ทั้งหลายไม่สามารถประจักษ์ถึงความเป็นพุทธะที่มีอยู่แล้วดั้งเดิมของตน ก็เพราะอวิชชาบดบังเอาไว้ การที่สรรพสัตว์ไม่สามารถพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดก็เพราะว่าไม่สามารถทำอวิชชา นั้น ให้หมดไป

นิกายเซ็นเชื่อเรื่องความว่างเปล่า จิตว่าง ว่างจากทุกสิ่ง นิพพานคือภาวะแห่งการไม่ติดในดีและชั่ว, ปัญญาขั้นโลกุตระอยู่เหนือสิ่งที่เป็นอยู่เหนือสิ่งดีและชั่ว ต้องปล่อยวางหมด นิพพานเป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดติด เพราะถ้าปล่อยวางนิพพานเมื่อไรก็จะเข้าถึงนิพพานเมื่อนั้น

การเข้าถึงนิพพานทำได้โดยการบำเพ็ญเพียรทางจิต ผูกจิตควบคู่กับปัญญา ก็อาจสามารถเข้าถึงนิพพานได้โดยฉับพลัน

ลักษณะภายในของนิกายเซ็น มีหลักอยู่คือ "ไม่ต้องอาศัยคัมภีร์หนังสือ แต่ชี้ตรงไปยังจิตของมนุษย์ให้เห็นแจ้งในภาวะที่แท้จริง แล้วบรรลุพุทธภาวะได้ เรียกว่า "รู้ดับพลังเป็นพุทธะ" เป็นวิธีที่ชี้ให้เห็นภาวะเดิมที่มีอยู่ในตัวเอง

พระในนิกายเซ็นมีหลายองค์ที่ไม่เคยรู้เรียนหนังสือหรือศึกษาธรรมะมาก่อน แต่ก็สามารถบรรลุธรรมสูงสุดได้ ด้วยจิตแลปัญญา

พุทธศาสนายานมิกะมีคัมภีร์เพิ่มเติมขึ้นอีกหลายคัมภีร์ในส่วนของพระสุตันตปิฎก เช่น คัมภีร์ปรัชญาปริมาตาสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร รัตนกฐสูตร สังฆาวตารสูตร และในส่วนพระอภิธรรมก็มีเพิ่มคำสอนอันเป็นของนักปราชญ์ทางศาสนาเพิ่มเติมเช่น ทานนาการชุน อสังคะ เป็นต้น

0.2.6 ความเชื่อในศาสนาพุทธ

หลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธมีอยู่มากมาย แต่ชาวพุทธส่วนใหญ่จะมีความเชื่อที่เป็นหลักแนวทางเดียวกัน ไม่ว่าจะนับถือนิกายใด เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันต่อมาและฝังแน่นในสายเลือดของชาวพุทธทั้งหลาย และจะแสดงออกมาในพฤติกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ พอสรุปได้ดังนี้

(1) เชื่อเรื่อง บุญ-บาป พระพุทธองค์ทรงเทศนาสอนเรื่อง บุญ-บาปไว้ตอนหนึ่ง ความว่า "หากบุรุษพึงทำบาปไซ้ไร ไม่พึงทำบาปนั้นบ่อย ๆ ไม่พึงทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้"

ความเชื่อในศาสนาพุทธ ไม่มีการล้างบาป เชื่อว่าบาปล้างหรือแก้ไม่ได้ แต่อาจผ่อนหนักให้เป็นเบาได้ หากทำบุญทดแทนมาก ๆ และสำนึกผิด

"บุญ" แปลว่า "เครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข"
บุญคือการทำในสิ่งที่ดี ทำแล้วได้รับผลบุญ จิตใจ เป็นสุข ผ่อนคลาย
ผ่อนคลาย อบอุ่นใจ อิ่มเอิบในบุญนั้น

"บาป" คือสิ่งที่ตรงข้ามกับบุญ คือการทำในสิ่งที่ไม่ดี ทำผิดทำชั่ว เมื่อทำ
แล้วก็จะไม่เป็นสุข ทุกข์ใจ หทงู วิตกกังวล เศร้าหมอง หวาดกลัว

ตามความเชื่อในศาสนาพุทธนั้น การทำบุญจะให้ได้ผลบุญสมบูรณ์เต็มที่สุด
ต้องอยู่ที่เจตนาในการทำที่บริสุทธิ์ จิตใจอิ่มเอิบ น้อมน้อมในการทำบุญนั้นอย่างเปี่ยมศรัทธาในขณะที่
เริ่มทำบุญ (บุพเพเจตนา) ขณะกำลังทำบุญ (บุญขณะเจตนา) และในขณะที่พ้นมาแล้ว (อปปราปร
เจตนา)"

ในคัมภีร์สัทตกนิบาต อังคุตตรนิกาย ไต่ถามเกี่ยวกับการทำบุญไว้ว่า "ครั้ง
หนึ่งพระสารีบุตรเถรอัศจรรย์ ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า คนที่ทำบุญเหมือนกัน กันแต่ไม่ได้ผลเหมือน
กันนั้นก็มีอยู่ไม่ใช่หรือ ? พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า มีที่เป็นดังนี้เพราะว่าคนบางจำพวกในโลกนี้
เวลาทำบุญมักมุ่งผลของการกระทำ หรือมีดวงจิตไม่บริสุทธิ์เกี่ยวกับการเสียสละ สิ่งที่ดีทำได้ทำไป
แล้ว ผลบุญก็ยอมจะไคน้อยไป ส่วนผู้ทำบุญด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ไม่มีดวงจิตเสียสละเกี่ยวเกาะไม่
มุ่งสิ่งสม และไม่มีเจตนาอะไรอย่างอื่น ๆ ที่ไม่ดีตั้งใจอยู่อย่างเดียวว่า การทำบุญเป็นความดี
เป็นประโยชน์ มีจิตศรัทธาในการทำทั้งขณะเริ่มทำ กำลังทำ และหลังจากทำไปแล้วก็ปิติในใจ
นับว่าเป็นบุญอันดีที่สุด"

ถ้าจะกล่าวถึงการทำบุญโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว เราจะแบ่งบุคคลที่ทำบุญอย่าง
กว้าง ๆ ไว้ 3 ประเภทได้แก่ (1) บุคคลที่ทำบุญโดยมิได้หวังผลตอบแทนเป็นการทำบุญโดย

* พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

เจตนาที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง (2) บุคคลที่ทำบุญโดยหวังผลบุญเป็นเครื่องตอบแทน เพื่อความสบายใจ หรือเพื่อเป็นการช่วยบรรเทาความทุกข์ทางใจ อันเกิดจากผลของการกระทำของตน มาก่อน หรือเพื่อเป็นการบรรเทาทุกข์จากการถูกลงโทษที่ตนเองจะได้รับอันเป็นผลจากการกระทำ ของตนนั้น ๆ (3) บุคคลที่ทำบุญเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ใดแก่ พ่อแม่ บรรดาญาติพี่น้อง ครูอาจารย์ หรือบรรดาเพื่อนฝูงบริวารต่าง ๆ และเจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย

(2) เชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หากบุคคลใดยังไม่อาจหลุดพ้นจาก กิเลส ตัณหา เครื่องร้อยรัด และอวิชชา ความไม่รู้มาคบงอยู่ จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ หากเมื่อหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา และอวิชชาได้ก็จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด อัน เป็นทุกข์ของสัตว์โลกได้ การเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้ ชาวพุทธจึงเชื่อเรื่องชาติหน้า

(3) มีความเชื่อเรื่อง "อนิจจัง" คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทุกสิ่งมีเกิด ตั้งอยู่และดับไป จึงไม่ควรประมาท และมีความเชื่อเรื่อง "อนัตตา" ความไม่มีตัวตน ไม่มีตัวตน ใดมั่นในสิ่งใด

(4) มีความเชื่อเรื่อง "การไม่จองเวร" ตามพุทธภาษิตที่ว่า ผู้ชงยอม ก่อเวร ผู้แพยอมนอนเป็นทุกข์ บุคคลละความขงและความแพ้เสียได้ จึงสงบนอนเป็นสุข ชาว พุทธมีคติสอนใจในความเชื่อนี้ว่า "จงระงับเวรด้วยการไม่จองเวร" และ "แพ้เป็นพระชนะ เป็นมาร" จากความเชื่อนี้จึงทำให้ชาวพุทธไม่ผูกพยาบาทนานแถมักจะให้ภัย อโหสิกรรมให้ หากผู้ทำร้ายนั้นสำนึกผิด เพราะมีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด จึงไม่ต้องไปใช้เวร กรรมในชาติหน้าอีก

(5) เชื่อว่าทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน จะต่างกันก็ตรงกรรมที่สั่งสมมา คั้งนั้นจึงปฏิเสธเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะของมนุษย์ เพราะสิ่งเหล่านั้นล้วนเป็นสิ่งสมมุติทั้งสิ้น คุณภาพของคนอยู่ที่ความดี มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเพศใด เกิดในชาติตระกูลใด มีฐานะยากดีมีจน

ต่างกันอย่างไร ก็สามารถบรรลุธรรมได้ พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

(6) ในเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ศรัทธาต่าง ๆ นั้น ชาวพุทธมีเสรีภาพในการเชื่อและศรัทธา แต่ควรเชื่ออย่างมีเหตุผล ควรคิดพิจารณาตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อในกาลามสูตรว่า พวกท่านทั้งหลายอย่าเชื่อคือ 1. โดยฟังตามกันมา 2. โดยปฏิบัติสืบต่อกันมา 3. โดยฟังข่าวลือ 4. โดยอ้างตำรา 5. โดยนึกเอาเอาเอง 6. โดยคาดคะเนเอาเอง 7. โดยคิดเอาตามอาการที่เป็นไป 8. โดยชอบใจว่าถูกต้องตามลัทธิของตน 9. โดยเชื่อว่าผู้พูดควรเชื่อได้ 10. โดยนับถือว่า "ท่านเป็นครูอาจารย์ของเรา" อย่าเชื่ออย่างงมงาย ให้ใช้ปัญญาพิจารณาคบคู่ไปกับศรัทธาและความเชื่อ

(7) เชื่อเรื่องกรรมลิขิต เชื่อว่าทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว "กรรมจำแนกสัตว์โลกให้เป็นไปต่าง ๆ กัน สัตว์โลกมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย"

"บุคคลไม่ได้เป็นคนชั่ว ไม่ได้เป็นคนดี เพราะชาติ หากเป็นเพราะการกระทำ บุคคลเป็นชาวนา เป็นศิลปิน เป็นพ่อค้า เป็นคนรับใช้ เป็นโจร เป็นทหาร เป็นนักบุญชายัญ เป็นพระราชา ก็เพราะการกระทำ โลกเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายผูกพันอยู่ที่กรรม เหมือนกับสลักลิ้ม เป็นเครื่องยึดรถที่แล่นไปฉนั้น"

กรรมจะส่งผลเร็วหรือช้าแล้วแต่เหตุปัจจัยและชนิดของกรรม พระพุทธเจ้าทรงแสดงผลแห่งกรรมไว้ดังนี้***

* อภินิหารปัจจุ เวกขณสูตร

** วาเสฏฐสูตร

*** จูฬกัมมวิภังคสูตร

1. ผู้มีอายุน้อย เพราะเป็นคนประหารวัตร ผู้มีอายุยืนเพราะเป็นคนไม่ประหารวัตร
2. ผู้มีโรคน้อย เพราะเป็นผ้าไม่เปียกเปื้อนสัตว์ ผู้มีโรคนอกเพราะเป็นผู้เปียกเปื้อนสัตว์
3. ผู้มีรูปร่างซีاهر มีผิวพรรณดราม เพราะเป็นคนซีโกรโคเรียดแค่น พยาบาท ผู้มีความงาม มีผิวพรรณดี เพราะเป็นคนไม่มักโกรธ ไม่เคียดแค้น ไม่พยาบาท
4. ผู้มียศศักดิ์ต่ำ เพราะมักอิจฉาริษยาคนอื่น ผู้มียศศักดิ์สูง เพราะไม่ริษยาใคร
5. ผู้ยากจน เพราะไม่เอื้อเฟื้อเจือจาน ผู้มั่งมี เพราะรู้จักเอื้อเจือจาน
6. ผู้เกิดในตระกูลต่ำ เพราะเป็นคนกระต้างถือตัว ไม่รู้จักอ่อนน้อม ผู้เกิดในตระกูลสูง เพราะรู้จักอ่อนน้อม ไม่ถือตัว
7. ผู้มีปัญญาทราม เพราะไม่ไต่ถาม ไม่แสวงหาความรู้ ผู้มีปัญญามาก เพราะรู้จักไต่ถาม

10.2.7 หลักจริยธรรมของศาสนาพุทธ

- 1) ถือหลักความเสมอภาค ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ชาคำเนิด ตระกูล ฐานะ ยศ ตำแหน่ง ทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกันหมด
- 2) มีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ โดยถือว่าสิ่งมีชีวิตในโลกล้วนแต่เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันหมดทั้งสิ้น
- 3) มีความกตัญญูตอบแทนคุณแก่บิดามารดา เคารพนับถือครูอาจารย์
- 4) หลักปฏิบัติในการศึกษาเล่าเรียนและการทำงานการกิจการงานใดควรมีหลักจริยธรรมดังนี้คือ "สุ จิ ปุ ลิ" และอิทธิบาท 4 ประการ

"สุ" ย่อมาจากสุตตะ คือ สดับ อันแปลว่า ฟังนั่นเอง เมื่อครูอาจารย์สั่งสอนถ่ายทอดวิชาการใด ๆ ออกมาแล้ว เรานักเรียนต้องตั้งใจฟัง อย่ามัวแต่แหงหรือเล่นหยอกลอกกันอยู่ การฟังเป็นสิ่งที่ดี เป็นการฝึกสมองบังคับตัวเองให้มีความสนใจ มีสมาธิแน่วแน่ เมื่อฟังแล้วตาต้องต้องมองครูผู้สอนด้วย มิใช่вокแวกเหลียวมองดูคนโน้นคนนี้

"จิ" ย่อมาจากคำว่า จิตตะ คือ จิตใจ เมื่อฟังแล้วใจของเราจดจ่ออยู่กับสิ่งที่เราฟัง โดยใจไม่вокแวก จิตทำหน้าที่บังคับตนเองให้ติดตามว่าที่เขาพูดมานั้นเป็นอย่างไรผิดหรือถูกจริงหรือเท็จแค่ไหน หรืออย่างเช่น บทความฉบับนี้ ถ้าท่านฟังแล้วเห็นว่าไม่จริงมีตรงใจจะคัดค้านก็ทำได้ทันทีแล้วใครตรองหาสิ่งที่ถูกต้อง สิ่งที่น่าจะเป็นไปได้โดยอาศัยเหตุผลและหลักฐานพิจารณาอย่างถี่ถ้วนเสียก่อน

"ปุ" ย่อมาจากคำว่าปุจฉา คือ ถาม เมื่อได้ฟังและคิดแล้วมีสิ่งใดที่ยังคิดใจสงสัยอยู่ที่ถามขอข้อใจเหล่านั้นเสีย การถามมิใช่ถามเพื่อต้องการลงชั้นเชิงหรือภูมิความรู้กัน แต่จงถามด้วยความสงสัยที่ต้องการคำชี้แจงที่ถูกต้องจริง ๆ เท่านั้น

"ลิขิต" ย่อมาจากคำว่า ลีขิต คือ เขียน เมื่อได้ฟังคำอธิบายจากครูบาอาจารย์แล้วจำใส่จิตใจ สมองเอาไว้ ถ้าสงสัยสิ่งใดก็ตาม พอได้คำตอบที่กระจ่างชัดก็จดบันทึกเอาไว้ไว้ในคราวต่อไป

การปฏิบัติการเช่นที่กล่าวมาทั้งฟัง คิด ถาม และเขียนนี้เป็นเพียงหลักการขั้นต้นที่นักเรียนหรือนักศึกษาควรปฏิบัติ อีกอย่างหนึ่งในการที่จะเรียนให้ได้ผลดียิ่งขึ้นนั้น ก็ควรทำให้รู้สึกสนุกกับการเรียนการสอนของครูด้วย

อิทธิบาท 4 ประการ

1) ฉันทะ คือความพอใจ พอใจในสิ่งตนเองเป็น พอใจในหน้าที่การงานที่ตนได้กระทำอยู่ โดยมีจิตผูกพันใคร่ปรารถนาที่จะกระทำงานของตนนั้น ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีโดยไม่เกียจคร้าน

2) วิริยะ คือความอดสาหัส ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน โดยไม่มีความย่อท้อ มีความมุ่งมั่นตั้งใจทำอย่างจริง ๆ

3) จิตตะ คือความสนใจเอาใจใส่ต่อการทำงานที่ได้กระทำนั้น ๆ และทำโดยมีสติคิดพิจารณาไตร่ตรองไว้โดยรอบคอบแล้วถึงผลดีและผลเสียแห่งการกระทำของตนนั้น ๆ

4) วิมังสา คือ การพิจารณาไตร่ตรองวัดผลแห่งการกระทำนั้น ๆ

5) จริยธรรมที่สำคัญในการดำรงชีวิตและครอบคลุมทุกด้านของพุทธศาสนาได้การปฏิบัติคนตามแนวทางแห่งมงคลสูตร

ในมงคลสูตร พระพุทธเจ้าทรงวางหลักปฏิบัติเพื่อช่วยตัวเองให้รอดพ้นจากความทุกข์ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด เป็นลำดับไปไว้ 38 ทุกประการ ผู้ที่ปฏิบัติในแต่ละข้อได้ก็เท่าไรก็นับว่าเป็นอุดมมงคลและเป็นสิ่งที่พึงแก่ผู้นั้นมากขึ้นเท่านั้น หลักธรรมที่กล่าวนี้ได้แก่

- 1) ไม่คบคนพาล (คนชั่ว)
- 2) สماعกัมกับนัตถิต (คนดี)
- 3) บุชาคณทิวารบุชชา
- 4) อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม มีสิ่งแคว อมิต (ปฏิรูปเทศ)
- 5) เป็นคนที่เคยทำความดีไว้มาก
- 6) ประกอบเหตุปัจจัยเพื่อความรุ่งเรืองในอนาคตอยู่ไม่ขาดสาย (ตั้งตัวถูกทาง)
- 7) เป็นผู้คงแก่เรียน
- 8) เป็นผู้มีศีลปะ มีวิชาความรู้
- 9) เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี
- 10) เป็นผู้ใช้วาจาสุภาพดี พูดคำจริงนารัก และเป็นคำที่มีประโยชน์
- 11) เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดา
- 12) เป็นผู้เลี้ยงดูบุตร

- 13) เป็นผู้เลี้ยงดูภรรยา
- 14) เป็นผู้ไม่ทำงานให้คังคาง
- 15) เป็นผู้บำเพ็ญทาน
- 16) เป็นผู้ประพฤติธรรม
- 17) เป็นผู้สงเคราะห์ญาติ
- 18) เป็นผู้ทำงานไม่มีโทษ
- 19) เป็นผู้งดเว้นจากบาปกรรม
- 20) เป็นผู้สำรวจจากการคัมน์ำเมา
- 21) เป็นผู้ไม่ประมาท
- 22) เป็นผู้สัสมาการวะ
- 23) เป็นผู้มีความถอมตน
- 24) เป็นผู้มีความสันโทษ
- 25) เป็นผู้มีความกตัญญู
- 26) เป็นผู้พึงธรรมตามกาลอันสมควร
- 27) เป็นผู้มีความอดทน
- 28) เป็นผู้วางายสอนงาย
- 29) เป็นผู้พบปะสมณะ
- 30) เป็นผู้สนทนาธรรม
- 31) เป็นผู้บำเพ็ญตบะ
- 32) เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์
- 33) เป็นผู้เห็นอริยสัจ
- 34) เป็นผู้ทำให้แจ้งนิพพาน

- 35) เป็นผู้มิจิตไม่ทวั่นไหว
- 36) เป็นผู้มิจิตไม่โสก
- 37) เป็นผู้มิจิตไม่กำหนด
- 38) เป็นผู้มิจิตเกษม (หลุดพ้นจากกิเลส)

6) หลักจริยธรรมที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกันในสังคม (พระพุทธเจ้าตรัสแก่สังคาลกคหบดีบุตรในสังคาลกสูตร) คือ

ก. การปฏิบัติต่อกันระหว่างมิตรกับมิตร

1. พึงปฏิบัติต่อมิตรสหายด้วยกัน 5 สถาน ได้แก่
 - (1) ด้ว้การแบ่งปันสิ่งของให้
 - (2) ด้ว้การเจรจาถ้อยคำไพเราะ
 - (3) ด้ว้ประพฤติประโยชน์
 - (4) ด้ว้ความเป็นผู้มีตนเสมอ (คือทำตนให้เป็นที่สนิทสนม ไม่เยี่ยงยั้งจองหอง ทำตัวเสมอตนเสมอปลาย)
 - (5) ด้ว้ไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง (คือไม่พูดคำเท็จล่อลวงอำพรางจริงใจต่อกัน)

2. เมื่อมิตรได้รับการปฏิบัติดังนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ตอบด้วย 5 สถานเช่น

กัน คือ

- (1) รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
- (2) รักษาทรัพย์สินของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (3) เมื่อมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
- (4) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ

(5) นับถือตลอดถึงวงศาคณาญาติของมิตร

ข) การปฏิบัติต่อกันระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง

1. นายจ้างพึงบำรุงลูกจ้างด้วย 5 สถาน คือ

- (1) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
- (2) ให้อาหารและรางวัล (ไม่ปล่อยให้ลูกจ้างงอก ๆ อดอยาก ๆ ถ้าลูกจ้างทำงานดีก็ควรให้รางวัลตอบแทนเพื่อให้กำลังใจ)
- (3) รักษาพยาบาลเวลาเจ็บไข้
- (4) แจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน
- (5) งดปล่อยในสมัย (ให้มีวันหยุดตามสมควร)

2. ลูกจ้างเมื่อได้รับการบำรุงดังกล่าวแล้ว ก็ยอมอนุเคราะห์นายจ้างด้วย

5 สถานเช่นกัน

- (1) ลูกขึ้นทำงานก่อนนายจ้าง มาทำงานก่อนเวลาที่กำหนดไว้
- (2) เลิกงานทีหลังนายจ้าง ไม่เลิกงานก่อนกำหนด
- (3) ถือเอาแต่ของที่นายจ้างให้ เป็นผู้ขี้อสัตย์สุจริตต่อนายจ้าง ไม่มีมือไวใจเร็ว
- (4) ทำการงานให้ดี ทำอย่างมีประสิทธิภาพ เต็มใจทำ
- (5) นำคุณความดีของเจ้านายไปสรรเสริญ เมื่อมีโอกาสไม่คำวานินทาเจ้านาย

10.2.8 พุทธปูชนียสถานที่สำคัญ (1)

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะนิพพาน พระองค์ได้ปรารภถึงสถานที่อื่นเป็นสังเวชนียสถาน 4 แห่ง และทรงประกาศว่า สังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งนี้สมควรที่พุทธศาสนิกชนผู้เปี่ยมด้วยศรัทธาจะไปแสวงหาบุญทำการบูชาสักการะด้วยความเคารพ เลื่อมใส คือ ลุมพินีวัน สถานที่ประสูติจากครรภ์พระมารดาของพระตถาคตเจ้า พุทธคยา (โพธิ-คยา) สถานที่ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ สวนทวารวดีที่เรียกว่า ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (สารนาถ) สถานที่ซึ่งตถาคตแสดงปฐมเทศนา และกุสินารา (กุสินคร) สถานที่ตถาคตดับขันธปรินิพพาน ทั้งพระองค์ยังตรัสต่อไปว่า บรรดาพุทธศาสนิกชนนักแสวงบุญที่ได้จาริกไปนมัสการพุทธสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งเหล่านี้แล้ว แม้จะต้องถึงแก่ความตายลงในระหว่างเดินทางแสวงบุญอยู่ในสถานที่เหล่านี้ ผลานิสงส์ก็จะส่งผลให้เขาเหล่านั้นได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์อย่างแน่นอน

ยังมีปูชนียสถานที่ควรแก่การจาริกไปแสวงบุญอีก 4 แห่ง รวมกันเป็น 8 แห่ง หรือเรียกว่า อัฐมहाสถานอันได้แก่สถานที่ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงปาฏิหาริย์ครั้งสำคัญ 4 แห่ง เช่น นครสาวัตถี เมืองหลวงของรัฐโกศล ซึ่งตามประวัติกล่าววว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบพวกอหิวาต์ภัยแล้งที่มีภูมิลำเนาเป็นต้น หลังจากที่ได้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วพระพุทธเจ้าก็เสด็จขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงพระอภิธรรมเทศนาโปรดพระพุทธมารดาเป็นเวลา 3 เดือน พอออกพรรษาก็เสด็จลงจากดาวดึงส์ลงสู่โลกที่เมืองสังกัสสะ โดยบรรดาท้าว นาค และเงินที่วิศณุกรรมเทพบุตรเนรมิตรถวาย ราชคฤห์เป็นนครหลวงของรัฐมคธที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ครั้งที่ 3 โดยทรงรฆานชังนาฬาคีรีที่คุรายเมามันลงให้เชื่อง เนื่องมาจากพระเทวทัตผู้เป็นพระญาติที่ต้องการเป็นใหญ่แข่งกับพระองค์ ได้ปล่อยออกมาเพื่อไปปลงพระชนม์พระองค์ ปาฏิหาริย์ครั้งที่ 4 อนุตติยที่เมืองเวสาลี นครหลวงของรัฐวัชชี ที่มีฝูงลิงอาศัยอยู่ในสวนมะม่วงโคนอมนำเอาน้ำฝ่ำมาถวายพระพุทธเจ้า

1. ตามรอยพระพุทธองค์. สถานเอกอัครราชทูตอินเดีย : กรุงเทพฯ, ม.ป.พ.

เนื่องจากสถานที่เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา จึงได้กลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญดึงดูดความสนใจสำหรับศาสนิกชนผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสพากันจาริกไปแสวงบุญบำเพ็ญศาสนกิจพิธีกรรมทางศาสนา พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเรียกการจาริกแสวงบุญดังกล่าวนี้ว่า ธรรมยาตรา หรือ การเดินทางไปแสวงบุญ นอกจากนี้ยังมีสถานที่อื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ภายหลังที่พระพุทธศาสนาได้แผ่ไพศาลออกไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก สถานที่อื่นเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเหล่านี้ก็ได้รับการยกย่องเชิดชูบูชาจากพุทธศาสนิกชนด้วยเช่นเดียวกัน

ลุมพินี

ในการนำเอาพุทธชยันตีสถานที่สำคัญ ๆ ของพระพุทธศาสนามากกล่าวโดยสังเขปพอ เป็นเครื่องส่งเสริมศรัทธาความเลื่อมใสใน สวณลุมพินี สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า สมควรที่จะได้นำเอามากกล่าวถึงเป็นแห่งแรก ตามหลักฐานที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ ลุมพินีวันตั้งอยู่ห่างจากเมืองกบิลพัสดุ์ประมาณ 12 กิโลเมตร คำานานกล่าวว่า เมื่อพระนางมายาเทวีทรงพระครรภ์แก่ใกล้เวลาจะประสูติพระโอรส พระนางมีความประสงค์จะเสด็จไปเยี่ยมพระชนกและพระชนนีของพระนางที่เมืองเททหะ พอเสด็จไปถึงที่ลุมพินีวันก็ทรงรู้สึกปวดพระครรภ์จะประสูติพระโอรส พระนางก็เฝ้าอมพระหัตถ์ขึ้นจับกิ่งต้นสาละ ที่หย่อนลงมาประทับยืนประสูติพระโอรส เทวดานำชายทองคำมารองรับทารกพร้อมด้วยท้าวจตุโลกบาล พอประสูติจากพระครรภ์พระมารดาก็สามารถประทับยืนและเสด็จดำเนินไปได้ 7 ก้าว พร้อมกับเปล่งพระวาจาประกาศว่า "เราเป็นผู้เลิศในโลก" หลังจากประสูติพระโอรสแล้วพระนางก็เสด็จกลับนครกบิลพัสดุ์

ปัจจุบันมีลุมพินีวันมีชื่อเรียกเพี้ยนไปจากเดิมว่า "ลุมมินเด" ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองปาเตเรียออกไปประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ และอยู่ทางทิศเหนือของเมืองทัมปุระ ในจังหวัดเตลิดของประเทศเนปาล ห่างกันประมาณ 2 กิโลเมตร อยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดบัสตี รัฐอุตตรประเทศของประเทศอินเดีย

ลุมพินีวันเป็นสถานที่งดงามตามธรรมชาติ สามารถมองเห็นทิวเทือกแห่งภูเขาคิมาลัย อยู่ไม่ไกลออกไปเท่าใดเลย ลุมพินีวันมีเสาศีลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชตั้งอยู่ เป็นเครื่องแสดงว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้เคยเสด็จจารึกแสงบุญมาทรงนมัสการลุมพินีวันในปีที่ 20 นับแต่วันที่พระองค์ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ พระเจ้าอโศกได้ทรงจารึกไว้กับเสาศีลา นั้นว่า "พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ณ สถานที่ตรงนี้" คำจารึกดังกล่าวได้เป็นหลักฐานแสดงว่าที่ตรงนั้นเป็นสถานที่ประสูติจากพระครรภ์ของมารดาของพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัยอีกต่อไป นอกจากเสาศีลาจารึกแล้ว ก็ยังมีโบราณสถานอื่นอีก เช่น วิหารมายาเทวี ที่มีรูปแกะสลักหินตอนพระราชากุมารประสูติและชากฎุมุวิหารหลายหลังปรากฏเหลืออยู่

พุทธคยา

สถานที่สำคัญยิ่งใหญ่มากในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ก็คือสถานที่เจ้าชายสิทธัตถะแห่งศากยะตระกูลประทับนั่งแล้วได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ (โพธิ หรือ สัมโพธิ) อนุสรณ์สถานแห่งอมตธรรมได้อุบัติขึ้นที่ตำบลอูรูเวลาเสนาณคม (อูรูเวลา) อันตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองคยาเท่าใดนัก เป็นสถานที่พระมหาบุรุษประทับนั่งบำเพ็ญเพียรทางจิต (จิตภาวนา) ภายใต้นไม้แห่งประชาชน เพราะเหตุที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์อันศักดิ์สิทธิ์ คือความตรัสรู้ สถานที่นี้ เป็นที่รู้จักกันในนามว่า "พุทธคยา" (โพธิ-คยา) และคนไม่นับก็ได้ชื่อว่า "คนโพธิ"

(ต้นไม้แห่งความตรัสรู้) ในสมัยโบราณสถานที่นั้นเป็นที่รู้จักกันในนามว่าสัมโพธิ์ หรือสถานที่
ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตามที่ได้กล่าวไว้ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ที่
ได้เสด็จธรรมยาตราตามมณฑลการสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์นี้ เมื่อพระองค์เสวยราชสมบัติได้ 10 ปี
สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปเรียกสถานที่นี้ว่ามหาโพธิ์ อีกอย่างหนึ่ง

พุทธคยาหรือโพธิคยา ในฐานะที่เป็นสถานที่เกิดแห่งการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ การเกิด
ขึ้นแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นสถานที่ที่ก่อกำเนิดแห่งพระพุทธศาสนา
สำหรับพุทธศาสนิกชนที่เปี่ยมด้วยศรัทธาความเลื่อมใสแล้ว ถือว่า ไม่มีสถานที่แห่งใดที่มีความ
สำคัญยิ่งไปกว่า น่าสนใจและศักดิ์สิทธิ์มากกว่าตนพระศรีมหาโพธิ์ได้พบจากการถูกประทุษร้าย
มาหลายยุคหลายสมัย ตนปัจจุบันเกิดจากหน่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมที่ถูกตัดโค่นไป

วัชรอาสน์ หรือบัลลังก์เพชรที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ก็ได้รับชัยชนะขั้นเด็ดขาด
ทรงรุ่งเรืองแห่งตลอดโลก กุศตรธรรมและอภิญา ได้รับการดูแลรักษาด้วยความเสียสละและอนุ
ถนอมอย่างยิ่ง

องค์พระเจดีย์มหาโพธิ์ที่ตั้งอยู่ที่พุทธคยาปัจจุบันนี้สูง 160 ฟุต และประกอบด้วยองค์พระ
เจดีย์ที่มียอดคล้ายปิรามิดสูงสง่า ได้รับการบำรุงรักษาซ่อมแซมหลายครั้งหลายหนตลอดเวลา
อันยาวนานของประวัติศาสตร์ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์องค์พระเจดีย์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้
เป็นแบบพระเจดีย์สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 7 เป็นอย่างต่ำ

ในบริเวณรอบ ๆ องค์พระเจดีย์มหาโพธิ์ ยังมีวัตถุโบราณอื่นอีกเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ว่า
สำคัญที่สุดคงจะไคแก่เสาศิลาแดงที่ตั้งเรียงรายเป็นรั้วล้อมองค์พระเจดีย์และต้นพระศรีมหาโพธิ์
อยู่ นอกบริเวณออกไปยังมีปูชนียสถานอีก 7 แห่ง อันได้แก่สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนผู้เปี่ยม
ด้วยศรัทธา บรรดาจางเสวณบุญควรวจทำการเคารพบูชาสักการะ

สารนาถ

ป่าอสิปตมฤคทายวัน หรือสวนกวางอันสงบสงัด ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรด ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ทรงแสดงถึงความทุกข์ เหตุให้เกิดความทุกข์ ความดับทุกข์ หนทางให้ถึงความดับทุกข์ การเปิดเผยสังขารธรรมเช่นนี้ใคร่ชื่อว่า โคตรังยังวงล้อแห่งธรรมให้หมุน (ธรรมจักกัปปวัตตน) ก้าวไปข้างหน้า อันเป็นการเริ่มต้นแห่งการประกาศเผยแผ่ศาสนาที่เรียกกันว่า พระพุทธรูปศาสนา ที่ยังคงเจริญแพร่หลายนำสันติสุขมาสู่มวลมนุษย์ผู้ยอมรับปฏิบัติในส่วนต่าง ๆ ของโลก อยู่จนถึงทุกวันนี้

บริเวณพุทธอุทยานนิยสถานอันเก่าแก่ของสารนาถนั้นกว้างใหญ่ไพศาลมาก มีวัตถุโบราณจำนวนมากมายหลายชนิด ที่นับว่าสำคัญที่สุดได้แก่ธัมเมกสถูปสูง 143 ฟุต สร้างด้วยศิลาแดงอย่างแข็งแรงและสวยงาม ทั้งยังมีวัดหลายสลักหินที่วิจิตรงดงามอยู่ที่ตอนล่าง ธัมเมกสถูปนี้ประมาณว่าก่อสร้างในคริสต์ศตวรรษที่ 6 หรือก่อนนั้นสักเล็กน้อย มีพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์แกะสลักศิลาแดงที่ค้นพบในบริเวณสารนาถอีกเป็นจำนวนมาก ที่นับว่าสำคัญและสวยงามยิ่งนักก็คือพระพุทธรูปแกะสลักศิลาแดงหินทรายปางปฐมเทศนา (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) นับได้ว่าเป็นศิลปะชิ้นเอกทีเดียว

นอกจากสิ่งปรักหักพังที่เป็นโบราณวัตถุสถานแห่งอดีตแล้ว ยังมีสถานที่น่าสนใจชมของสมัยปัจจุบัน เช่น มูลคันธกุฎีวิหาร ที่จัดสร้างขึ้นโดยมหาโพธิสมากม ก็เป็นสถาปัตยกรรมที่มีความสวยงามตามแบบศิลปะของพุทธศาสนา กบยังได้จัดงานเฉลิมฉลองในวันเพ็ญกลางเดือนพฤศจิกายน โดยมีพระภิกษุสงฆ์และชาวพุทธชายหญิงเกือบทุกชาติทุกภาษาจากส่วนต่าง ๆ ของโลกมาร่วมชมงานฉลองอย่างมากมายทุกปี สิ่งสำคัญยิ่งสำหรับงานฉลองนี้ก็คือพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ภายในมูลคันธกุฎีวิหารนั้นได้อัญเชิญออกมาเข้าขบวนแห่เพื่อให้ประชาชนได้ชมและนมัสการอย่างใกล้ชิดอีกด้วย

กุสินคร (กุสินารา)

กุสินคร หรือกุสินารา เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าคัมภีร์ปรีนิพพานแลที่ถวายเป็นพระเพลิง
พุทธสรีระ เมื่อพระองค์มีพระชนมายุครบ 80 พรรษา เสด็จประทับบรมมสึทไธยาศน์เข้าสู่
ปรีนิพพานภายใต้ต้นรังทั้งคู่ในศาลวโนทยาน ปัจจุบันสถานที่ปรีนิพพานนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลกาเซีย
จังหวัดโคราชบุรีระ แห่งรัฐอุตตรประเทศ

สถานที่นับว่าศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่งในบริเวณเดียวกันนี้คือ มาโคธากุณวากากอด คือวิหาร
ที่ปรีนิพพานพระพุทธรูปปางไสยาศน์ในท่าขมคัมภีร์ปรีนิพพานแก่ สลักด้วยหิน ซึ่งได้พบจากการ
ขุดค้นและอยู่ในสภาพที่ชำรุดมาก ภายหลังได้รับการซ่อมแซมให้กลับสู่สภาพที่สวยงาม ได้นำมา
ปรีนิพพานไว้ในวิหารดังกล่าว ส่วนสถูปซึ่งตั้งอยู่ตรงที่ปรีนิพพานนั้นยังคงเหลือแต่บาง
ส่วน สำหรับพระเจดีย์ที่ถวายเป็นพระเพลิงนั้นปรักหักพังลงเสียมาก ยังคงเหลือแต่กองอิฐส่วนฐาน
เป็นจอมปลวกสูง และตั้งอยู่ห่างจากที่นิพพานประมาณหนึ่งกิโลเมตรเศษ

ราชคฤห์

ราชคฤห์ เป็นนครหลวงของราชอาณาจักรมคธที่เข้มแข็งและมีอิทธิพลมากแห่งหนึ่งในชมพู
ทวีป เป็นเมืองสำหรับแสงบุญอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนิกชนชาวพุทธ ชาวฮินดูและชาวศาสนาอื่นะ
ทั้งนี้มีใช้แต่เพียงว่าเป็นเมืองที่พระพุทธรูปเจ้าได้มาประทับอยู่ในเมืองนี้หลายครั้งเท่านั้น แต่ยังเป็น
เมืองที่พระเทวทัต พระญาติสนิทของพระพุทธรูปเจ้าได้ปรีนิพพานเป็นศักรูคูแข่ง พยายามปลงพระชนม
ด้วยวิธีการต่าง ๆ หลายครั้ง พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งมคธได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธรูป
เจ้าพร้อมด้วยบริวาร เกิดความเลื่อมใสใตถวายเป็นพระเพลิงที่เมืองนี้โดยพระศาสดาให้เป็น
อารามที่พักรอศพพระสงฆ์สาวก นับเป็นวัดแรกที่เกิดในพุทธศาสนา ถ้าวินทสาลคฤหาเชิงเขา
ที่ประทุมเมืองคานคณนออกยังเป็นที่เกิดของบทสวด นะโม คัสสะ ภาคะวะโค อระหะโค สัมมา

สัมพุทธธัสสะ ที่พระอินทร์กล่าวสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าด้วย

พอพระพุทธรูปเจ้านิพพานได้ไม่นาน พระสงฆ์สาวกก็ได้มาประชุมทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยที่เรียกว่าปฐมสังคายนา โดยมีพระกัสสป พระอุบาลี และพระอานนท์ เป็นผู้อำนวยการงานที่ไกลดาสัตบรรณคณา เขาวาการบรรพต

เมืองราชคฤห์จึงนับได้ว่าเป็นเมืองสำหรับแสงบุญของพุทธศาสนิกชน มิใช่แต่เพียงเพราะเกี่ยวเนื่องด้วยองค์พระพุทธรูปเจ้าผู้สถาปนาพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เพราะมีความสำคัญเกี่ยวกับความเจริญมั่นคงแพร่หลายของพุทธศาสนาด้วย

ปัจจุบันเมืองราชคฤห์ยังคงมีเหลือแต่เศษซากสิ่งปรักหักพังของโบราณสถานเพียงส่วนน้อย กลับกลายมาเป็นเพียงหมู่บ้านน้อย ๆ ในป่าสงวนระหว่างหุบเขาทั้ง 5 ลูก ในจังหวัดนาลันทา รัฐพิหาร

เนื่องจากเมืองราชคฤห์มีภูเขาเป็นแนวยาวล้อมเป็นกำแพงป้องกันการโจมตีของศัตรูได้เป็นอย่างดี จึงมีชื่อเรียกว่าปฏจักรินคร ที่ไม่มีใครสามารถจะตีให้แตกได้ มหาภารตะกล่าวว่าเป็นเมืองที่ใคร ๆ ไม่สามารถพิชิตเมืองนี้ได้ ภายนอกหุบเขาออกไปทางทิศเหนือ เป็นที่ตั้งของเมืองราชคฤห์ใหม่ ที่พระเจ้าอชาตศัตรูโอรสปีศาจของพระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงสถาปนาไว้ในตอนปัจฉิมโพธิกาล

การที่เมืองราชคฤห์มีความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปเจ้าทั้งในทางนิยายและประวัติศาสตร์ จึงสามารถดึงดูดจิตใจชาวพุทธจากทั่วโลกให้เดินทางไปแสวงบุญอย่างมิได้ขาดสาย นอกเหนือไปจากที่เมืองราชคฤห์จะมีธรรมชาติที่สวยงามแห่งภูเขาทั้ง 5 และอากาศที่สดชื่นแล้ว ยังมีตะโปทารามหรือบ่อน้ำพุร้อนที่บริสุทธิ์ที่มีประชาชนนิยมไปอาบและดื่มเพื่อผลทางสุขภาพอนามัย เพราะเชื่อว่าเป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถรักษาโรคร้ายให้หายได้

สาวัดดี

สาวัดดี เป็นนครหลวงของราชอาณาจักรโกศล เป็นเมืองโบราณที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป ด้วยเป็นเมืองที่พระพุทธรูปหลายพระองค์ได้ทรงมาประทับและแสดงยมกปาฏิหาริย์ เพื่อปราบปรามพวกอหิวาต์ภัยแล้ง ซึ่งที่มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีพุทธศาสนาว่า การแสดงยมกปาฏิหาริย์ ได้แก่การแสดงปาฏิหาริย์เป็นคู่ ๆ เช่น ทำให้ปรากฏมีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ขึ้นในท้องฟ้าในเวลาเดียวกัน มีไฟส่องแสงพุ่งพุ่งออกจากพระกายเบื้องบนและมีกระแส น้ำไหลพุ่งออกจากพระกายเบื้องล่างพร้อมกัน และทรงเนรมิตรพระองค์ให้ปรากฏนับจำนวนร้อย และพันในเวลาเดียวกัน เป็นต้น อนาคตบัณฑิตเศรษฐี ได้ลงทุนเอาทองคำมาบูชาเต็มสวนเขตนวัน เพื่อซื้อถวายเป็นอารามแก่พระพุทธรูปเจ้าอยู่ในเมืองสาวัดดีนี้ พระศาสดาได้ประทับจำพรรษาในสาวัดดี 25 พรรษา คืออยู่ในเขตวันมหาวิหาร 19 พรรษา และอยู่ในบุพพารามวิหารของนางวิสาขาอีก 6 พรรษา พระเทพทัตและนางจิญจมาณวิกาได้ถูกแผ่นดินสูบเพราะประพฤติชั่วร้าย พระพุทธรูปเจ้าในเมืองนี้เช่นเดียวกัน